

temes-4)

ANTONI VIVES RIERA. Universitat de Barcelona

DE ROQUES, PINS I MAR BLAVA. MALLORCA: DE L'ALTERITAT TURÍSTICA A LA SUBJECTIVITAT POLÍTICA

Les relacions entre turisme, cultura i política han estat tradicionalment problematitzades i gairebé mai el viatge d'oci no n'ha sortit ben parat. D'una banda, el turisme ha estat percebut com una activitat que banalitzava i mercantilitza les cultures locals amb un impacte uniformitzador inevitablement negatiu. De l'altra, se l'ha vist allunyat del debat democràtic, sovint incompatible amb moviments socials habitualment mobilitzats en contra seva. En aquest article intentem girar la truita i presentar el turisme com una forma d'encontre intercultural en la qual identitat local és produïda més que no preservada. És de la trobada entre visitants i visitats que surt el marc cultural de significació en el qual es gesten les mobilitzacions socials i les identitats polítiques, fins i tot les antiturístiques. Per argumentar-ho farem un breu repàs de la configuració històrica de la identitat de Mallorca com a destinació turística els segles XIX i XX, tot fent èmfasi en la performativitat en l'espai i en els comportaments culturals dels seus habitants. Més concretament, veurem com el turisme i les representacions de l'illa com a paradís natural apolític han disciplinat els comportaments de la població local i, paradoxalment, de vegades l'han empenya a mobilitzar-s'hi en contra.

Els orígens de la representació turística de Mallorca com a espai natural es remunten com a mínim a l'estada de Gaspar Melchor de Jovellanos entre 1801 i 1808. Evidentment, l'il·lustrat asturià no era un turista. Hi havia estat desterrat per Godoy quan va perdre el favor del rei com a ministre. Va estar confinat al castell de Bellver, una fortalesa construïda el segle XIV pels reis de Mallorca, situada damunt d'un turó arbrat just davant de la badia de Palma. En el seu presidi, es dedicava a prendre banys de mar per prescripció mèdica, a passejar pels pinars dels voltants i a estudiar tot allò que tenia a l'abast, especialment la flora i la fauna de l'entorn. En els seus escrits sobre Bellver Jovellanos adopta per moments el punt de vista naturalista d'observador científic, propi de la literatura de viatges d'arrel colonial que culturalment havia marcat la mobilitat intercontinental tot el segle XVIII. La botànica i l'ornitologia predominen en el seu relat elogiós sobre una illa que acaba concepent com un espai natural que cal preservar. En aquest sentit, es lamenta de la tala d'arbres i l'explotació forestal duta a terme pels pagesos. Tot plegat

contrasta amb la representació que l'il·lustrat fa del castell. Com a símbol de la sobirania política de Mallorca perduda en temps medievals, el seu estat ruïnós és significat com a metàfora de la caiguda en desgràcia d'una antiga nació, ara convertida en província. En certa manera, Jovellanos apartava la població de Mallorca de l'esfera cultural i política per incorporar-la al món de la natura com a objecte apolític de coneixement.

Glorieta-mirador instal·lada per l'Arxiduc a les cases de Son Marroig, a Miramar.

Aquesta gramàtica de l'alteritat, de reminiscències colonials, la reproduí i dugué a l'extrem la turista romàntica que més va marcar la representació de Mallorca com a destinació de viatge el segle XIX i bona part del XX. En el seu *Hiver à Majorque*, George Sand es mostrava meravellada per l'entorn natural de la vila muntanyenca de Valldemossa, on s'instal·là junt amb la seva família. L'escriptora francesa passava de l'observació científica a una mirada més ociosa i pròpia d'un pintor que significa la naturalesa com a paisatge i la converteix en objecte de plaer. En el relat d'una excursió a l'ermita de Miramar, s'esplaia en la joia que li provoca un paisatge ja adjectivat definitivament com a «mallorquí» i, com Jovellanos, es lamenta de la tala d'arbres. Aquesta visió tan positiva de la naturalesa contrasta amb el menyspreu més absolut envers la població, anomenada amb termes inequívocament colonials com «indígenes» o «simis». De manera molt més directa i explícita, aparta la població de l'illa de l'esfera política i de l'exercici de la sobirania en la mesura

que la considerava culturalment endarrerida i políticament incapaç.

Si George Sand va marcar la identitat mallorquina com a destinació turística arreu d'Europa, el viatger que més va marcar la població insular va ser sens dubte l'arxiduc Lluís Salvador. El 1867 aquest membre de la família imperial austríaca havia arribat a Mallorca com a naturalista per estudiar-hi els coleòpters endèmics. Tanmateix, de seguida va començar a repetir estades i a adquirir totes les finques costaneres de Valldemossa i Deià, que Sand havia descrit. Hi restaurà totes les cases rurals en un estil mediterrani orientat, inclosa l'ermita de Miramar, esbucada poc després de la visita de l'escriptora. Tot el conjunt va passar a adoptar el nom de l'ermita i fou habilitat per a la visita turística. L'Arxiduc no tan sols en dedicà una de les cases a hostalatge per a excursionistes, sinó que també va senyalar diferents itineraris, va fer obrir camins d'interès paisatgístic, va instal·lar berenadors en punts estratègics i va fer construir miradors per gaudir de les vistes. De forma complementària va prohibir als veïns i veïnes de Valldemossa la tala d'arbres en totes les seves finques. Amb l'apropiació de l'espai de l'illa per a usos turístics, no únicament la població local va ser corporalment disciplinada en les seves activitats agràries. També es va materialitzar el paradís natural imaginat pels visitants anteriors i alimentat per la fantasia turística.

La llista de convidats de l'Arxiduc a visitar Miramar és molt llarga i comprèn des de membres de la reialesa europea fins a les elits intel·lectuals d'arreu de l'Estat espanyol, incloses les mallorquines. Un dels que més incidència va tenir en la configuració de la imatge turística de Mallorca va ser Santiago Rusiñol, les inquietuds turístiques del qual proce-

dien del moviment excursionista català. El pintor arribà per primer cop a l'illa el 1893 convidat per Miquel dels Sants Oliver, periodista liberal i regionalista. Amb la publicació dels seus articles al diari *La Almudaina*, Oliver s'anava convertint en el principal defensor de l'aprofitament econòmic de l'activitat turística, tot fent-se ressò de les queixes de George Sand per la falta d'hospitalitat de la població mallorquina. En certa manera, el periodista illenc convidava els seus compatriotes a deixar de tallar pins i servir hospitalàriament els turistes.

El compromís de Rusiñol amb les elits regionalistes i pro turisme de Palma es materialitzà en diverses pintures murals que havien d'ocupar els plafons del menjador del Grand Hotel, el primer establiment a Mallorca que s'ajustava als estàndards de luxe europeus. Projectat per Puig i Catafalch, seguia les directrius d'Oliver i volia expressar la combinació de la modernitat del nou servei turístic amb la bellesa del paisatge natural representada als murals. Tanmateix, amb el seu estil modernista de procedència barcelonina, volia ser també la *performance* arquitectònica i urbanística de la nova identitat regional proposada per les elits burgeses de Palma. En aquest sentit, el turisme començava a esdevenir una eina política de construcció de la identitat regional.

Tot i això, en el relat de Rusiñol els estrats populars de la pagesia romanien exclosos dels usos polítics de la mirada turística sobre el seu país. En els seus escrits sobre l'illa, que es començaren a publicar pels volts de 1909, el pintor barceloní descriu els veïns i veïnes de Valldemossa i Deià literalment com figures d'un quadre, com pinzellades de color que complementen el paisatge per admirar. En el seu relat mallorquí, Rusiñol positiva l'estereotip de desídia envers el turista que Sand havia atribuït als seus amfitrions. Traumatitzat pels fets de la Setmana Tràgica a Barcelona, projectava en els treballadors regionals de Mallorca el seu desig de calma política, per la qual cosa els descrivia com a éssers feliçment apolítics. En un moment històric d'irrupció de les masses en el debat i la mobilització política, el regionalisme se servia de les utopies turístiques per intentar neutralitzar-la. Definitivament regirat per la Revolució Russa, Rusiñol acaba titllant de bolxevics els veïns de Valldemossa que reprenen l'explotació forestal de Miramar una vegada mort l'Arxiduc. En el text titulat *La mort de Miramar* qualifica de poc patriotes els agressors de l'espai natural, i alhora demana que l'administració protegeixi aquell entorn. D'aquesta darrera petició se'n feren ressò l'any 1922 les elits regionalistes de la burgesia palmesana que el 1905 havien creat el *lobby* sectorial Foment del Turisme, tot seguint les indicacions d'Oliver. De fet, només un any abans ja havien demanat la protecció del pinar del castell de Bellver.

El castell del rei (1902), de Santiago Rusiñol, instal·lada com a plafó al menjador del Gran Hotel de Palma

temes-4)

En una època en què les preocupacions ecològiques encara no eren a l'agenda política, l'activitat del Foment per preservar els espais naturals combinava l'interès econòmic amb la identificació emocional de to polític. Des de feia dècades el paisatge natural s'havia convertit en un element irrenunciable de la nova identitat regional de les classes altes illenques. Prova d'això va ser l'èxit literari de *Lo pi de Formentor*, poesia patriòtica escrita el 1875 per un dels convidats habituals de l'Arxiduc a Miramar, mossèn Costa i Llobera. En les seves composicions posteriorment reivindicades pels joves literats noucentistes de l'Escola Mallorquina, la retòrica

de base social interclassista. Aquests joves foren els creadors del Grup d'Ornitologia Balear (GOB), segurament l'organització civil insular amb més poder de mobilització en l'època de la Transició. Tanmateix, en el procés de gestació del moviment ecologista a Mallorca, l'adopció endògena de la mirada turística exògena tornà a ser clau. Des d'un punt de vista cultural, una de les principals causes de l'aparició del GOB va ser l'enregistrament i exhibició a l'illa del documental de la BBC *Majorca Observed* l'any 1970.

En un exercici d'intencionada intertextualitat, el documental prenia el títol del recull de textos sobre Mallorca que Robert Graves havia publicat l'any 1965. Graves havia arribat el 1929 a l'illa i s'havia establert en una caseta a Deià, en plena geografia arxiducal. Traumatitzat per la Segona Guerra Mundial, li agradava pensar que els seus veïns de Deià vivien aliens al món de la política, tot i els enfrontaments viscuts no feia gaire, durant la Guerra Civil. Tanmateix, la pau i la calma que Graves havia cregut trobar a Mallorca es van veure interrompudes a partir de 1960 pel turisme *fordista* que arribava en vols xàrter al nou aeroport de Son Sant Joan. Igual que Rusiñol havia cregut mort Miramar el 1922, Graves es lamentava en els seus escrits pel seu paradís perdut per mor del turisme.

Més enllà de l'homenatge a Graves amb el títol, el documental de la BBC reproduïa des d'una perspectiva ecologista aquesta mateixa narrativa, gairebé bíblica. La pel·lícula mostrava com la construcció d'urbanitzacions turístiques arreu de la costa de Mallorca no solament feia perdre encant turístic sinó que amenaçava espais naturals de gran valor ecològic, especialment zones humides on nidificava una gran varietat d'aus. La iniciativa del documental no va sorgir de Graves, sinó dels membres de la Royal Society of Birdwatchers que en les seves visites a Mallorca acostumaven a hostatjar-se a l'Hotel Pollentia, al Port de Pollença. Aquest grup britànic d'amants de les aus tenia des dels anys cinquanta un historial reivindicatiu rellevant a favor de la preservació d'espais naturals al Regne Unit.

Encara que el crit d'alarma va venir d'aquest nucli de turistes ornitològics, la mobilització social la protagonitzaren els naturalistes locals. En exhibir-se *Majorca Observed* a Palma, un grup d'universitaris van quedar fortament impactats. Veure com des de fora de Mallorca es valorava com a extraordinari el seu patrimoni natural els va emocionar i els va empènyer a fer-ne difusió perquè la resta de població illenca sentís el mateix goig i comencés a valorar els espais naturals propis. Així, van obtenir una còpia de la pel·lícula i ells mateixos s'encarregaren de projectar-la als pobles i barris d'arreu.

Tot i les inquietuds polítiques compartides amb els joves estudiants de la seva època, l'activitat mobilitzadora d'aquests

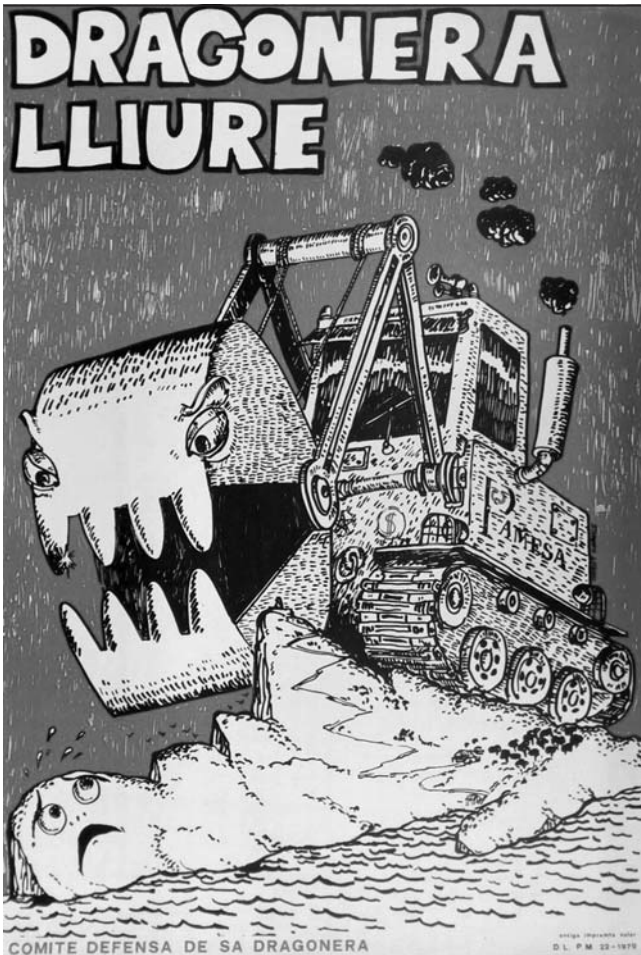
El Pi de Formentor (ca. 1922), d'Hermen Anglada-Camarasa.

ca d'admiració turística es combinava amb la identificació amb el paisatge natural propi.

L'ús polític de turisme com a dispositiu cultural de generació d'identitat local va restar un monopoli de la burgesia insular fins als anys seixanta i setanta del segle xx. En aquesta època, una nova generació de joves universitaris de classe mitjana va començar a combinar la identificació emocional envers el paisatge natural amb la nova mobilització ecolò-

Cartell de convocatòria a una manifestació del GOB el 1979, durant la campanya contra la urbanització de Sa Dragonera.

Bibliografia

- Miquel COSTA i LLOBERA, *Antologia poètica*. Palma: Diari de Balears, 2005.
- Robert GRAVES, *Por qué vivo en Mallorca*. Palma: José J. de Olañeta, 1997.
- Gaspar M. de JOVELLANOS, *Descripción histórico-artística del Castillo de Bellver*. Palma: F. Pons, 1945.
- Joan MAYOL, *El naixement del GOB. Un record personal*. Palma: Ll. Muntaner, 2014.
- Miquel dels S. OLIVER, *Cosecha periodística*. Palma: El Tall, 1990 (1891).
- Santiago RUSIÑOL, *L'illa de la calma*, Palma: Ensiola Ed., 2004 (1905).

joves no va començar fins al 1976, un cop mort Franco i clausurada la dictadura. Mentrestant, el GOB es va centrar en l'activitat científica. Igual que Jovellanos, es dedicaren a l'observació científica mitjançant l'excursió naturalista. Tanmateix, ara la gramàtica predominant de les memòries ja no era de caràcter *alteritzant*. La natura observada ja no era una cosa d'un altre lloc i d'una altra gent. Ara la naturalesa històricament tan lligada a la identitat local era la «nostra». Alhora, la població de l'illa deixava de ser objecte d'observació turística i esdevenia subjecte de coneixement científic i opinió política. Més tard vingueren les mobilitzacions massives de signe ecologista que dugueren a la declaració dels parcs naturals que ja havia reivindicat el Foment. En aquestes mobilitzacions, socis del GOB i simpatitzants contribuïen a la preservació del paisatge natural tan desitjat per Sand, Lluís Salvador, Rusiñol o Graves. En certa manera treballaren per fer realitat el paradís natural que prèviament el desig turístic havia imaginat. La identitat d'espai natural assignada a Mallorca com a destinació turística finalment havia calat entre el comú de la població, no solament entre les elits econòmiques i culturals. Tanmateix, en el camí d'apropiació de l'alteritat assignada, la població va desmentir també l'estereotip de la Mallorca políticament subdesenvolupada i va sortir del silenci al qual la condemnava el relat turístic. Així, va esdevenir subjecte polític plenament particip d'un projecte ecologista de canvi global que superava amb escreix les fronteres de la identitat local. ■

Santiago RUSIÑOL, *Des de les Illes*. Barcelona: Publ. de l'Abadia de Montserrat, 1999. Edició de M. Casacuberta.

George SAND, *Un hivern a Mallorca*. Barcelona: Edicions de 1984, 2013 (1842).

Miquel. SEGUÍ AZNAR, *La arquitectura del ocio en Baleares. La incidencia del turismo en la arquitectura y el urbanismo*. Palma: Ll. Muntaner, 2001.

Gaspar VALERO, *et al.*, *Possessions, camins i paisatges de l'Arxiduc*. Palma: José J. de Olañeta, 2015.

Antoni VIVES REUS, *Història de Foment del Turisme de Mallorca: 1905-2005*. Palma: Foment del Turisme de Mallorca, 2005.